

Yliopisto raunioilla

Pauli Heikkilä

Merits, Helga 2015. The Story of The Baltic University. Amsterdam: Merits Productions.

Tämän päivän kielikuvat olivat totisinta totta latvialaisille, liettualaisille ja virolaisille yliopisto-opettajille ja -opiskelijoille, jotka toisen maailmansodan lopputiimellyksessä löysivät itsensä Pohjois-Saksasta. Kun paluu kotimaahan oli mahdottomuus, elämä piti aloittaa uudelleen vieraisissa oloissa. Vaikka pommitetussa maassa oli puute asuntojen ja ravinnon kaltaisista välttämättömyyksistä, tulijat päättivät vastoin kaikkia odotuksia perustaa yliopiston. Baltian alueelta lähteiden pakolaisten joukossa kaupunkiväestön osuus oli suhteellisen suuri, ja monella oli takanaan aloitetut mutta katkenneet yliopisto-opinnot.

Helga Meritsin dokumentti *The Story of the Baltic University* sai ensi-iltansa viime lokakuussa. Dokumentin alkusykäyksenä toimivat Meritsin isän opintotodistukset, jotka myöntäneestä yliopistosta ei löytynyt lisätietoja mistään. Kylmän sodan historiantutkimuksessa on kiinnitetty huomiota amerikkalaisten tukemiin oppilaitoksiin (esim. Free Europe University in exile, ks. Scott-Smith 2014), mutta ei Baltic Universityn kaltaiseen omaehtoiseen toimintaan. Koska erikoislaatuinen opinahjo on tutkimuksessa täysin sivuutettu, Merits joutui tekemään perustavanlaatuista selvitystyötä dokumenttiaan varten. Baltic Universityn lakkauttamisen jälkeen sen toimintaa koskevat asiakirjat siirrettiin Upsalan yliopiston kirjastoon; tyhjentävää selitystä sijaintipaikan valinnalle ei ole löytynyt. Kirjastossa koulun toiminnasta jälkeenjääneet 47 arkistolaatikkoa saivat lojua kaikessa rauhassa, kunnes Merits – kaiketi ensimmäisenä – tutustui niihin. Niiden kolmen vuoden aikana, jolloin dokumenttia tehtiin, kukaan muu ei käyttänyt arkistoa, joka tarjoaa kuitenkin vertaansa vailla olevan aineiston niin pakolaisuudesta, akatemiasta kuin yleensä toisen maailmansodan jälkeisestä sosiaalihuistoriasta. Varsin hämmästyttävä tieto oli esimerkiksi se, että yliopistosta käytiin kirjeenvaihtoa kotimaihin näinkin varhain stalinistisen hallinnon ollessa ankarimmillaan eikä siitä näytä koituneen suurempia ongelmia vastaanottajille.

Yliopisto toimi maaliskuusta 1946 syyskuulle 1949. Parhaimmillaan siinä oli kahdeksan tiedekuntaa ja niiden sisällä 17 laitosta. Opettajia oli yhteensä 190 ja opiskelijoita runsaat kaksi tuhatta, joista 76 ehti suorittaa tutkinnon loppuun. Sekä opettajien että opiskelijoiden huomattava enemmistö oli latvialaisia. Aluksi yliopisto sijoitettiin Hampurin kaupunginmuseon pommitettuihin tiloihin. Oppilaat joutuivat majoittumaan parakkeihin. Suurimman osan ajastaan Baltic University sijaitsi kuitenkin ajankohtaan nähden hulpeissa tiloissa entisessä Saksan ilmavoimien akatemiassa Pinnebergissä, noin 15 kilometriä Hampurin pohjoispuolella. Yliopiston ja brittiläisen miehitysvyöhykkeen viranomaisten suhteet eivät olleet parhaimmat, mistä kertovat jatkuvat muutokset säädöksissä ja ohjeissa. Vaatimusten seurauksena opinahjo muutti nimensä kaiken kaikkiaan 11 kertaa, kun alkuperäisen nimen molemmat osat kyseenalaistettiin: viittaus menetettyyn alueeseen oli vähemmän kiusallinen, mutta paljon vaivaa nähtiin akateemisuuden häivyttämiseksi, mistä syystä käytettiin erilaisia muunnelmia opintokeskuksesta. Miehitysviranomaisten pyrkiessä taivuttelemaan henkilökuntaa palkkaleikkauksilla opettajat jakoivat vähäiset tulonsa keskenään.

Suhteet saksalaisiin olivat paremmat. Baltic Universityä arvostettiin ja sen oppilaat hyväksyttiin avosylin saksalaisten yliopistojen aloittaessa jälleen toimintansa. Tämä oli

yksi merkittävimmistä syistä laitoksen lopettamiseen – toinen syy oli opiskelijoiden siirtyminen kauemmas uusiin maihin, lähinnä USA:an ja Kanadaan, niiden avatessa rajansa pakolaisille. Suurin osa opettajista sen sijaan joutui jäämään Saksaan, vaikka useat heistä eivät päässeet töihin saksalaisiin yliopistoihin.

Yliopistolaisia yhdisti pakolaisuus, mikä edisti yhteistyötä. Puutteista huolimatta opiskelijat järjestivät keskenään viikoittaisia tansseja ja retkiä, sekä urheilivat erilaisissa kilpailuissa. Nimestään huolimatta Baltic University ei ollut erityisen balttilainen laitos. Yhteisen kielen puuttuessa luennot pidettiin saksaksi, joka oli myös oppimateriaalien kieli. Kukin ryhmä pysytteli omissa oloissaan. Yhtenä esimerkkinä uusien tapojen omaksumisesta toisilta kansoilta oli ainejärjestö: virolaiset kadehtivat muiden toimintaa ainejärjestöissä. Oma erityisyyttään vaalien he eivät liittyneet valmiina oleviin järjestöihin vaan perustivat omansa, Uguensisin.

Dokumentin filmiaineisto on enimmäkseen peräisin opistossa 1948 kuvatussa materiaalista. Aineisto oli tarkoitettu eräänlaiseksi mainosfilmiksi, kun opistoa oltiin siirtämässä USA:n Maineeseen. Niinpä sitä oli siloteltu tuomaan esille parhaat palat mahdollisista uusista tulokkaista; tupakointia ei esimerkiksi näissä kuvissa näy lainkaan. Filmiä säilyttänyt Arved Ojamaa oli niin tuhtunut moisesta sensuroinnista, että piilotti filmin vuosikymmeniksi ja oli jo tuhoamassa materiaalia, mutta Merits sai taivuteltua hänet luovuttamaan aineiston.

Toisena merkittävänä aineistona ovat seitsemän entisen oppilaan haastattelut ympäri maailmaa aina Australiassa saakka. Korkeasta iästä huolimatta haastatellut vaikuttavat virkeiltä ja luotettavilta todistajilta. Positiivinen elämänasenne näkyy heidän olemuksistaan, mutta aika on toisaalta kullannut muistot. Kuten eräs haastateltava toteaa, ”jos olin nälissäni, olen sen unohtanut.”

Filmi etenee kronologisesti ja on jaettu sen mukaisesti noin tusinaan jaksoon, joista vain muutama käsittelee temaattisia kysymyksiä kuten opiskelijaelämää tai yhteydenpitoa leirin ulkopuolelle. Kerronta luistaa kuin suksi eikä 52 minuutin kesto tunnu lainkaan liian pitkältä – mutta herättää myös halun tietää lisää. Materiaalia jäi kuulemma runsaasti leikkauspöydälle. Mieskertojan käyttö hämmentää, mutta se oli ohjaajan mukaan puhtaasti rahoituksen sanelema ratkaisu. Elokuvan lähtökohtana on ehdottomasti Baltian historia, ja dokumentin seuraaminen edellyttää vähintään perustietojen hallintaa näistä maista. Tämä hankaloittaa elokuvan leviämistä tämän alueen tutkijoiden ulkopuolelle, vaikka elokuva tekee mielenkiintoisia avauksia oppihistoriaan sekä koulutuksen historiaan kuten oppilaiden ja opettajien suhteisiin ja opetustapoihin sekä -materiaaliin. Yksi mahdollisuus olisi ollut keskittyä tiettyyn henkilöön – joko oppilaaseen tai opettajaan – joista Baltic Universityn ensimmäinen rehtori, virolainen astronomi Ernst Öpik, olisi ollut ilmeinen vaihtoehto. Öpik jatkoi Tartossa aloittamaansa, kansainvälisesti merkittävää uraansa myöhemmin Pohjois-Irlandissa. Elokuvassa kuultava musiikki on hänen säveltämänsä, mitä ei lainkaan korosteta.

Elokuvaa on näytetty syksystä lähtien eri paikoissa Atlantin molemmin puolin; itse näin sen Miehistysten museossa Tallinnassa maaliskuussa. Dokumentti on saatavana tekijältä [<http://www.balticuniversity.info/>] DVD:nä, jossa ei ole mitään lisämateriaalia. Joitakin alkuperäismateriaaleja tai lisätietoja olisi ehkä voinut sisällyttää mukaan, mutta taloudelliset tai tekijänoikeudelliset seikat ovat saattaneet tulla vastaan. Teknisenä heikkoutena on tekstitysten puute, kun nyt ne ovat vain yhden haastateltavan kohdalla. Ne olisi tarvittu vähintään alkuperäisinä englanninkielisenä, sillä erityisesti haastatteluista muutamat sanat jäävät harjaantuneellekin kuuntelijalle epäselviksi. Lisäksi nimet olisi voinut ilmoittaa useammin kuin kerran.

Lähde:

Giles Scott-Smith, Giles 2014. The Free Europe University in Strasbourg: U.S. State-Private Networks and Academic ‘Rollback.’ *Journal of Cold War Studies* (16) 2, 77–107.

VTT Pauli Heikkilä tutkii Tarton yliopistossa kylmän sodan poliittisia pakolaisia.